

УДК 821.161.2-94.09Шевченко Т.

ГУДИМА Анна – кандидат філологічних наук, асистент кафедри історії української літератури, теорії літератури і літературної творчості, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, Київ, 01601, Україна (hudyma_anna@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2081-0791>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.45.11>

Бібліографічний опис статті: Гудима, А. (2021). Мотив історичної слави в поетичній творчості Т. Шевченка. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія», 45, 114–125. doi: 10.24919/2522-4565.2021.45.11.*

МОТИВ ІСТОРИЧНОЇ СЛАВИ В ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА

Анотація. У статті йдеться про мотив історичної слави в поезіях Т. Шевченка, один із домінуючих для раннього періоду творчості митця. Згідно з Т. Шевченком, українська слава виявляється в козацький період історії України, а її творцем є козацтво. Тоді як історики найбільш славним своїми здобутками звично визнають період Хмельниччини, поет уникає згадування імені Б. Хмельницького у цьому контексті, асоціюючи особу гетьмана із сумнозвісною Переяславською угодою 1654 р. Натомість, розвиваючи мотив козацької слави, поет виводить постаті Тараса Трясила («Тарасова ніч», 1838), Івана Підкови («Іван Підкова», 1839) – козацьких ватажків періоду до Хмельниччини, витворює образ Гамалії («Гамалія», 1842). Періодом козацької слави Т. Шевченко називає Коліївщину («Гайдамаки», 1839–1841). Отже, досліджуємо критерії, які дали змогу Т. Шевченкові звеличити гайдамаччину до періоду козацької слави.

На матеріалі поезій з'ясовуємо підстави козацької слави. Козацтво зображується як рятівна для України та її народу воїнська сила, здатна чинити відсіч ворогам, як сила, спрямована на захист рідної православної віри, а також як сила, що становить моральну опору нації. Спорідненим козацькій славі постає поняття козацької волі.

Зауважуємо зв'язок між поняттями «козацька слава», «Гетьманщина» і «панування». Звертаємо увагу на відмінності дискурсу могили як символу козацької слави в різні періоди творчості митця.

У наступні періоди творчості Т. Шевченка тема козацької слави, як правило, не пов'язується автором із мотивом слави, а розкривається в інших ракурсах. Якщо в ранній період йдеться про відсіч ворогові в минулому, то в період «трьох літ» козацьке минуле Т. Шевченко осмислює у зв'язку з різними виявами

загальноукраїнської розрухи свого часу, породженої поневоленням України Російською імперією. Найяскравіше мотив історичної слави в період «трьох літ» реалізується в посланні «І мертвим, і живим...» (1845) через заклик поета осмислити події минулого і позбутися луди. Поет говорить про спадкоємність минулої слави – від дідів, славних лицарів, до онуків, їхніх нащадків. І наголошує на тому, що стати спадкоємцем дідівської слави можна лише через знання минулого.

Ключові слова: Т. Шевченко, поезії, козацька слава, могила, Гетьманщина, панування, гайдамаччина.

HUDYMA Anna – Candidate of Philological Sciences, Assistant at the Department of History of Ukrainian Literature, Theory of Literature and Literary Creativity, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Volodymyrska str., 60, Kyiv, 01601, Ukraine (hudyma_annia@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2081-0791>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.45.11>

To cite this article: Hudyma, A. (2021). Motyv istorychnoi slavy v poetychnii tvorchoosti T. Shevchenka [Motif of historical glory in T. Shevchenko's poetry]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya «Filolohiia» – Problems of Humanities. «Philology» Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 45, 114–125. doi: 10.24919/2522-4565.2021.45.11 [in Ukrainian].

MOTIF OF HISTORICAL GLORY IN T. SHEVCHENKO'S POETRY

Summary. *The article examines the motif of historical glory in the poetry of Taras Shevchenko, which was one of the dominant motifs for his early period of creativity. According to T. Shevchenko, Ukrainian glory is manifested in the Cossack period of Ukrainian history, and its creator is the Cossacks. Historians usually recognize the period of Khmelnytsky as the most glorious one in terms of its achievements. The poet, in his turn, avoids mentioning the name of B. Khmelnytsky in this context, associating the person of the hetman with the infamous Pereyaslav agreement of 1654.*

Instead, during developing the motif of Cossack glory, the poet brings out the figures of Taras Tryasylo («Tarasova Night», 1838), Ivan Pidkova («Ivan Pidkova», 1839), Cossack leaders of the period of time before Khmelnytsky, as well as creates the image of Gamalia («Gamalia», 1842). T. Shevchenko calls Koliivshchyna a period of Cossack glory («Haidamaky», 1839–1841). Therefore, we investigate the criteria that allowed T. Shevchenko to glorify and equate Haydamachchyna to the period of Cossack glory.

On the premise of the poetry we find out the bases of Cossack glory. The Cossacks are portrayed as a saving military force for Ukraine and its people, capable of repelling enemies; as a force aimed at protecting the native Orthodox faith; as well as a force that constitutes the moral support of the nation. The concept of Cossack freedom appears to be related to the concept of Cossack glory.

We note the connection between the concepts of Cossack glory, Hetmanate and domination (panuvanniya).

We pay attention to the differences in the discourse on the grave as a symbol of Cossack glory in different periods of the poet's works.

In the further periods of Taras Shevchenko's works, the theme of the Cossacks is usually not associated by the author with the motif of glory, but is revealed in other perspectives. If in the early period of his works we are talking about repelling the enemy in the past, then in the period of «three years» T. Shevchenko comprehends the Cossacks' past in connection with various manifestations of the all-Ukrainian destruction of that time, caused by the enslavement of Ukraine by the Russian empire. Most notably the motif of historical glory in the period of «three years» is portrayed in the message «To both dead and alive ...» (1845) through the poet's call to comprehend the events of the past and get rid of the lie. The poet speaks of the continuity of the past glory: from grandfathers, glorious knights – to grandchildren, their descendants. The author emphasizes that it is possible to become the heir of grandfather's glory only through knowledge of the past.

Key words: T. Shevchenko, poetry, Cossack glory, grave, Hetmanate, domination (panuvannia), Haydamachchyna.

Постановка проблеми. Виняткова роль Т. Шевченка не лише в історії української літератури, а й в історії українського державотворення спонукає дослідників знов і знов звертатися до творчості цього велетня українського письменства. Надто важливими постають дослідження не локального характеру, а такі, що репрезентують усю творчість митця, принаймні в котромусь із її аспектів. Так, досліджуючи мотив історичної слави, враховуємо всю поетичну творчість Т. Шевченка. Звернення до нього як до «складника набагато ширшого Шевченкового мотиву слави України, пов'язаного з духовними набутками народу» (Дзюба, 2008, с. 92), – дуже важливе.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мотив слави у поезіях Т. Шевченка проаналізував І. Дзюба в розвідці «Слава» (Дзюба, 2008), акцентуючи на різноманітних аспектах цього поняття: 1) «на означення моральної репутації людини, надто ж дівочої» (тут і далі виділення І. Дзюби) (Дзюба, 2008, с. 89); 2) як «знак загального визнання певного явища, факту тощо» (Дзюба, 2008, с. 90); 3) «у вимірах християнського світопочування» (Дзюба, 2008, с. 94): поет апелює до Божої слави; 4) «у мистецькому аспекті – як широкої популярності, свідчення загального визнання таланту, як синоніма великого покликання і надзвичайної долі поета, митця» (Дзюба, 2008, с. 95). Особливо важливе місце в другій мотивній групі, зауважує І. Дзюба, «як і в системі Шевченкових цінностей, посідає мотив слави козацької» (Дзюба, 2008, с. 90). Дослідник відзначає багатоскладовість і «широкий діапазон емоційних відтінків та змістових акцентів» цього мотиву: «од гордості за минуле свого народу... до гіркоти й плачу над нинішнім станом вітчизни...» (Дзюба, 2008, с. 91). Слава «не лише згадка про героїчні подвиги в минулому, запорука невмирущості народу... а й стимул... спосіб боротьби, самоствердження народу» (Дзюба, 2008, с. 93).

Також мотив слави свого часу зацікавив Б. Стебельського. Він аналізує семантику поняття слави: як «пам'яті у народі, в його житті, в його історії

про людей, про події, що по них залишилися» (Стебельський, 1991, с. 183), як «слави великих людей» (Стебельський, 1991, с. 184), козацької слави, особистої слави поета. Т. Шевченко, підсумовує дослідник, «у постійному культі предків, що славно жили і славно вмерли й у високих могилах, бережуть та передають нам свою славу. Вони дають йому силу проповідувати правду України, її славних синів та осуджувати зрадників» (Стебельський, 1991, с. 188).

Розглядаючи «Кобзар» Т. Шевченка як суцільний текст, що являє собою цілісну систему світогляду поета, у розвідці ставимо мету – розкрити мотив історичної слави поетичної творчості митця.

Своєю чергою, зосереджуючись на мотиві саме історичної слави, прагнемо розширити його тлумачення порівняно з нашими попередниками, а також торкнутися суміжних із ним, проте невіддільних від нього питань, проблем, образів. **Завданнями нашого дослідження** є з'ясувати, згідно з Т. Шевченком, яким є період слави в історії України; хто виступає творцем цієї слави; підстави, на яких базується ця слава; цінність минулої слави для нащадків.

Виклад матеріалу. Насамперед маємо повторити прописну істину про те, що, згідно з Т. Шевченком, українська слава в історії виявляється в козацький період історії України. Саме таке сполучення – «козацька слава» – згадується в поетичних творах «На вічну пам'ять Котляревському» (1838) (Шевченко, 2003, т. 1, с. 91), «До Основ'яненка» (1839) (Шевченко, 2003, т. 1, с. 121), «Гайдамаки» (1839–1841) (Шевченко, 2003, т. 1, с. 133, 147, 187), «Гамалія» (1842) (Шевченко, 2003, т. 1, с. 234), «Сон (Гори мої високі)» (1847) (ба більше, тут ідеться про «козацьку велику славу») (Шевченко, 2003, т. 2, с. 40), «Хустина» (1847) (Шевченко, 2003, т. 2, с. 57) та ін. Водночас дискурс козацької слави насамперед охоплює поетичні твори «Тарасова ніч» (1838), «Іван Підкова» (1839), «Гайдамаки», «Гамалія», «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє» (1845). При цьому, звісно, саме для раннього періоду мотив козацької слави є одним з основних. У нашій розвідці поняття історичної слави та козацької слави вживаються як синонімічні.

Отже, за Т. Шевченком, творцем української слави є козацтво. Воно закарбувало своє ім'я в історії багатьма битвами заради України та її державності. Так, саме період Хмельниччини вважається найбільш славним своїми здобутками. «Протягом 1648–1657 рр. у національній самосвідомості народу стався, по суті, революційний прорив: уперше після загибелі Київської держави в ній з'являється державна ідея» (Смолій, Степанков, 1997, с. 101). Т. Шевченко, можна стверджувати, виступає продовжувачем цього прориву Б. Хмельницького і водночас творцем уже свого – Шевченківського – прориву, позаяк до нього довгий час українська патріотична думка не сягала далі ідей автономізму, як це бачимо на матеріалі козацьких літописів. Його творчість, зауважує Ю. Барабаш, знаменувала «новий, саме шевченківський (виділення автора. – А. Г.) етап розвитку національної свідомості» (Барабаш, 2004, с. 63): «склала підвалини і стала рушійною силою «українського проєкту» (вже не малоросійського й не українофільського)» (Барабаш, 2004, с. 63). Водночас Т. Шевченко,

чітко асоціюючи особу гетьмана Б. Хмельницького з доленосною для України угодою 1654 р., що, врешті-решт, обернулася на колонізаторську, ведучи мову про козацьку славу, уникає згадування імені Б. Хмельницького. Упродовж раннього періоду творчості, розвиваючи мотив козацької слави, поет виводить постаті Тараса Трясила («Тарасова ніч»), Івана Підкови («Іван Підкова») – козацьких ватажків попереднього до Хмельниччини періоду, витворює образ Гамалії («Гамалія»).

У своїх ранніх творах поет висловлює жаль за минулим: «Була колись Гетьманщина, / Та вже не вернеться!..» («Тарасова ніч») (Шевченко, 2003, т. 1, с. 85); «Було колись – минулося, / Не вернеться знову» («Н. Маркевичу») (Шевченко, 2003, т. 1, с. 127); «Було колись добре жити / На тій Україні...» («Іван Підкова») (Шевченко, 2003, т. 1, с. 122); «Сумно, страшно, а згадаєш – / Серце усміхнеться» («Гайдамаки») (Шевченко, 2003, т. 1, с. 158). Тож виникає питання: у чому, згідно з Т. Шевченком, убачається це «добре життя» в минулому? Очевидно, не у відсутності викликів народу, українським землям, що повсякчас потерпали від вторгнень кримців і спустошення ними та вилюднення земель, що відчували на собі потужний релігійний, національний та соціальний гніт із боку поляків; не у впорядкованості життя українців тощо, а в наявності волі протистояти ворогам та захищати народ і землю і цю волю реалізовувати; у здатності самостійно ухвалювати рішення, що впливали на долю народу та країни.

Шевченків шем за минулим – добою козаччини – виявляється й у вживанні конструкції «свята Гетьманщина» («Титарівна», 1848), що завдяки епітету «святий» набуває щонайвищих ціннісних характеристик; називанні Гетьманщини Божим раєм («Сон (Гори мої високі)») (Шевченко, 2003, т. 2, с. 40). Т. Шевченко ставить в один ряд поняття «Гетьманщина», «панування», «козацька слава»: «Згада козак гетьманщину, / Згада та й заплаче! / Було колись, панували, / Та більше не будем!.. / Тії слави козацької / Повік не забудем!..» («Тарасова ніч») (Шевченко, 2003, т. 1, с. 88). У низці інших творів автор також звертається до мотиву панування, як-от «Іван Підкова»: «...Було колись – запорожці / Вміли панувати» (Шевченко, 2003, т. 1, с. 122); «Розрита могила»: «Панувала і я (Україна. – А. Г.) колись / На широких світі» (Шевченко, 2003, т. 1, с. 252). І тут – одне з двох: або українці панують на своїй землі, або ворог панує над ними: чи то Річ Посполита: «...А над дітьми козацькими / Поляки панують» («Тарасова ніч») (Шевченко, 2003, т. 1, с. 86); чи то Російська імперія, пліч-о-пліч з якою опиняються і свої перевертні («Розрита могила») (Шевченко, 2003, т. 1, с. 253), – на виснаження України. Як відзначає Є. Маланюк, «у його творах образ «вміти панувати» звучить як лейтмотив» (Маланюк, 1997, с. 139), і цей інстинкт панування, продовжує дослідник, Т. Шевченко прагнув відродити.

Отже, як наголошує Т. Шевченко, Гетьманщина була часом власного панування і козацької слави. І тут мається на увазі символічне значення Гетьманщини – як Української держави, навіть пам'ять про яку імперська влада всіляко намагалася стерти. Зокрема, в особі імперської інформаційної інститу-

ції – цензурного відомства – забороняла навіть згадувати слово «Гетьманщина» як крамольне. Така настанова продовжувала політику «обрусіння» Катерини II, зокрема й у тому, щоб після ліквідації посади гетьмана зробити все, щоб про нього і думати забули.

Варто зауважити, що жаль за минулим, козацьким минулим, відсутній у Шевченкових поезіях наступних періодів, окрім, хіба, вірша «Чернець» (1847): «Не вернеться, що діялось, / Не вернеться сподіване, / Не вернеться (Шевченко, 2003, т. 2, с. 49).

Поетично звертаючись до Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченко (2003) закликає його, а точніше, як тлумачать цей вірш шевченкознавці, ставить перед собою завдання – співати про те, «Що діялось в Україні, / За що погибала, / За що слава козацька / На всім світі стала» («До Основ'яненка») (т. 1, с. 121). Він чітко формулює свій намір виповісти про те, які діяння козаків породили цю їхню славу. Її ж значення, на переконання поета, – непоборне. Для відповіді на питання, на чому базується козацька слава, згідно з Т. Шевченком, необхідно звернутися до першої історичної поеми Т. Шевченка «Тарасова ніч». Козацтво зображується як рятівна для України та її народу воїнська сила, здатна чинити відсіч ворогам, як сила, спрямована на захист рідної православної віри, а також як сила, що становить моральну опору нації. При цьому якщо загалом у Шевченкових поезіях мотив історичної слави розвивається на тлі протистояння козацтва полякам або туркам, у цьому творі, у першій його частині, серед супротивників козацтва автор називає також москалів. Так, Кобзар співає про те, «Як москалі, орда, ляхи / Бились з козаками...» (Шевченко, 2003, т. 1, с. 85).

Споріднене козацькій славі є поняття козацької волі. Неодмінним атрибутом козацтва є вільність: тому й поневолених у Скутарі козаків Т. Шевченко називає «вольними козаками» («Гамалія») (т. 1, с. 236); тому, описуючи полеглих козаків, що лежать у могилі, Т. Шевченко пише: «Оце воля спить! / Лягла вона славно, лягла вона вкупі / З нами, козаками!» («Буває, в неволі іноді згадаю») (т. 2, с. 224); «У нас воля... / ...спала на купах, / На козацьких вольних трупах, / Окрадених трупах!» («І мертвим, і живим...») (т. 1, с. 351). Окрім того, з іншого боку, саме чуття козацької слави дає відчуття свободи («Гамалія») (Шевченко, 2003, т. 1, с. 234). Як наголошує І. Дзюба, поєднання мотиву слави з мотивом волі, а також правди, справедливості становить «суто шевченківську контамінацію» (Дзюба, 2008, с. 93).

Загалом Т. Шевченко вбачає в українській історії декілька руйнівних для неї подій, а саме: унію 1596 р., Переяславську угоду 1654 р., а також програну Полтавську битву 1709 р., що породило жахливий терор та активізувало асиміляторську політику зросійщення, надаючи їй безповоротного характеру. Очевидно, щодо перших двох можна утриматися від додаткових коментарів, оскільки Т. Шевченко із цього приводу багатослівний, щодо останнього, зважаючи на спадкоємність україноненавистництва правління Миколи I, прямих висловлювань – менше. Зацитуємо поему «Іржавець» (1847): «Що ж діялось по шведчині! / То й вони (кобзарі. – А. Г.) злякались! / Онімилі з переляку /

Сліпі небораки. / Отак її воєводи, / Петрові собаки, / Рвали, гризли» («Іржавець») (Шевченко, 2003, т. 2, с. 45). Тож наступними етапами «процесу її національного «занапащення» і поступової маргіналізації у світовому цивілізаційному процесі» (Барабаш, 2004, с. 64), було, як відзначає Ю. Барабаш, царювання Катерини II та сучасного Т. Шевченкові Миколи I поруч із «кривавим царюванням Петра I» (Барабаш, 2004, с. 64), відтворені в містерії «Великий льох» (1845).

Тож слава – це набуток минулого, здобутий козацтвом у боротьбі за волю України. І хоча це набуток минулого, проте він впливає (Т. Шевченко наполягає: має впливати!) на наступні періоди. Особливо, вважає Т. Шевченко, ця слава є запорукою буття народу в період бездержавності. На відміну від людського життя славу поет сприймає як щось тривке, незнищенне: «...все гине, – / Слава не поляже; / Не поляже, а розкаже, / Що діялось в світі, / Чия правда, чия кривда / І чий ми діти... / От де, люде, наша слава, / Слава України!» («До Основ'яненка») (Шевченко, 2003, т. 1, с. 120). Тож маємо підстави не погодитися з твердженнями Б. Стебельського про те, що Т. Шевченко «бачив нашу славу в козацькій силі, в її зброї» (Стебельський, 1997, с. 187) на відміну від П. Куліша, який «убачав славу України «в нашій думі, в нашій пісні», у фольклорі та виправив Шевченка» (Стебельський, 1997, с. 187), а вважати, що й у думках та історичних піснях, і в козацькій силі – як підставі до творення фольклорних текстів.

У цитованих рядках Т. Шевченко очевидно сполучає славу предків з їхніми нащадками, оскільки ті вже мимоволі стають спадкоємцями цієї минулої слави. І тільки вони. Так, у вірші «Розрита могила», описуючи занепад поневоленої України, зокрема розривання могил москалями (що у Т. Шевченка є символічним виявом української руїни, поруч із висиханням Дніпра), поет наголошує: заховане в могилах старими батьками можуть знайти, тобто зрозуміти, пізнати, лише їхні діти.

Слава промовляє до українців через могили учасників визвольної боротьби, а також через співців минулих подій. Звісно, козацьке минуле позначене не лише славою, а й не меншою мірою мучеництвом. Про це Т. Шевченко послідовно веде мову. До прикладу: «Дивлюся, в могилі усе козаки: / Який безголовий, який без руки, / А хто по коліна неначе одтятий...» («Буває, в неволі іноді згадаю») (Шевченко, 2003, т. 2, с. 224). У посланні ж «І мертвим, і живим...» автор похованих у могилах козаків називає мучениками, що проїшли через розп'яття («І мертвим, і живим...») (Шевченко, 2003, т. 2, с. 353).

Слава, стверджує Т. Шевченко, передбачає жертви або готовність ці жертви принести. А коли йдеться про боротьбу за виживання свого народу, за його цінності та збереження самобутності, цими жертвами є мученицька смерть і незаслужене забуття нащадками. Т. Шевченко нагадує, що козацька слава здобута важкою ціною: «Я ридаю, як згадаю / Діла незабуті / Дідів наших. Тяжкі діла» («І мертвим, і живим...») (Шевченко, 2003, т. 1, с. 353). Однак у шкалі цінностей для дідів воля, слава, цінність братерства значили більше, ніж саме

життя. І тут особливо прикметним є вірш «Буває, в неволі іноді згадаю» (1850), що розповідає історію старого козака, який віддав усе своє добро, трьох синів і своє життя «Україні-небозі...»

Тож сучасним Т. Шевченкові відбитком цієї козацької слави, «свідком слави дідівщини» («Іван Підкова») (Шевченко, 2003, т. 1, с. 122) слугують могили, які, складається враження, у «Кобзарі» пронизують увесь горизонт. «За могилою могила...» (Шевченко, 2003, т. 1, с. 111), – читаємо в «Перебенді»; «...скрізь могили...» – «До Основ'яненка» (Шевченко, 2003, т. 1, с. 119); «Пановали (запорожці. – А. Г.), добували / І славу, і волю; / Минулося – осталися / Могили на полі» – «Іван Підкова» (Шевченко, 2003, т. 1, с. 122); «Там могили з буйним вітром / В степу розмовляють...» – «Н. Маркевичу» (Шевченко, 2003, т. 1, с. 127) і т. д. Поруч із жалем за славне козацьке минуле Т. Шевченко не має самоомани про можливість повернення цього; він усвідомлює належність цієї сторінки в бутті народу минулому, але через проговорювання – і майбутньому.

Дискурс могил – символу козацької слави, що височіють Україною, – надалі, в період «трьох літ», набуває інакшого звучання. Могили згадуються як такі, що зникають: через саморуйнування – «Розсипаються могили, / Високі могили – / Твоя слава...» («Чигрине, Чигрине...») (Шевченко, 2003, т. 1, с. 254); або через їхнє розкопування: «...могили мої милі / Москаль розриває» («Розрита могила») (Шевченко, 2003, т. 1, с. 253); «Може, Москва випалила (Україну) / І Дніпро спустила / В синє море, / Розкопала / Високі могили – / Нашу славу» (комедія «Сон») (Шевченко, 2003, т. 1, с. 275–276); «...Розриті могили в степу назирай» («Кавказ») (Шевченко, 2003, т. 1, с. 347). Водночас необхідно зауважити, мотив розривання могил у Т. Шевченка вже з'являється в поемі «Гайдамаки».

Т. Шевченко відчував постійну потребу контактувати з минулим: дивитися на могили, високі, «начинені... благородним трупом» («Буває в неволі іноді згадаю») (Шевченко, 2003, т. 2, с. 224), лицарські, про що поетично говорить у низці віршів, як-от: «Лічу в неволі дні і ночі» (1850), «Не молилася за мене...» (1850) та ін. Прикметно, що й свій останній вірш «Чи не покинуть нам, небого...» (1861), написаний за одинадцять днів до смерті, він закінчує такими рядками: «Дніпро, Україну згадаєм, / Веселі селища в гаях, / Могили-гори на степах – / І веселенько заспіваєм...» (Шевченко, 2003, т. 2, с. 373).

Період козаччини, безсумнівно, – це період важкий у зв'язку з постійною зовнішньою загрозою й гнітом та сповнений внутрішньої боротьби за владу, внутрішніми протистояннями. Назагал про повнокровний період козаччини маємо підстави говорити від середини XVI ст. (тоді ж була заснована і Запорозька Січ Дмитром Вишневецьким на о. Хортиця) і до зруйнування Запорозької Січі московськими військами 1775 р. за наказом Катерини II. І період цей є дуже неоднорідним. Ми вже вели мову про те, що козацькі виступи до гетьманування Б. Хмельницького Т. Шевченко уславлює, тоді як згадування імені Б. Хмельницького у цьому контексті в ранній період уникає, а надалі дає великому гетьманові дуже жорстку оцінку (як-от у віршах «Розрита могила» (1843),

«За що ми любимо Богдана» (1845–1846). Згідно з «Гайдамаками», Т. Шевченко, згадуючи про козацьку славу, відсилає до того часу, коли Чигирин був гетьманським містом (Шевченко, 2003, т. 1, с. 147) і, очевидно, єдиною гетьманською столицею України, неподіленою на Правобережжя і Лівобережжя, а отже, охоплює час приблизно до гетьманування І. Виговського, – знову ж без згадування Б. Хмельницького. Що ж до іменування в тексті поеми Богдана славним – дослідники звертають увагу на належність цих слів благочинному, звернутих до козацької громади, у свідомості якої, як і всього українського народу, Б. Хмельницький був незмінним авторитетом.

Коліївщину, а це близько одного року – 1768-го, поет також називає добою козацької слави. Відмінність між цими періодами – колосальна. Маємо детальніше зупинитися на поемі «Гайдамаки» для того, щоб з'ясувати, які саме критерії дали змогу Т. Шевченкові звеличити гайдамаччину до періоду козацької слави. Не засоби відсічі ворогу, а мета – дати таку відсіч: перефразовуючи Т. Шевченка, припинити руйнування, мордування, святотатство, заподіюване ворогом (Шевченко, 2003, т. 1, с. 135), припинити катування України (Шевченко, 2003, т. 1, с. 158). Прикметно, що козацька слава у Т. Шевченка передбачає єднання, спільну дію ватажка і війська, усієї громади, а максимум – народу. Як у «Гайдамаках»: «Над Тясмином, / У темному гаю, / Зібралися: старий, малий, / Убогий, багатий / Поєднались – дожидають Великого свята» (Шевченко, 2003, т. 1, с. 148); «...осталися / Діти та собаки – / Жінки навіть з рогаками / Пішли в гайдамаки» (Шевченко, 2003, т. 1, с. 165). Спрацював закон виживання: «...Замучені руки / Розв'язались – і кров за кров, / І муки за муки!» (Шевченко, 2003, т. 1, с. 166); «Гірше пекла...» (Шевченко, 2003, т. 1, с. 165).

Т. Шевченкові близьке козацтво духом, силою, беззастережною відвагою, волею до боротьби. Тож у вступі до поеми «Гайдамаки» поет, уявно збираючи у своїй хатині вельможну козацьку громаду, пише: «А я дивлюсь, поглядаю, / Сміюся сльозами. / Дивлюся, сміюся, дрібні утираю – / Я не одиникий, є з ким в світі жить...» (Шевченко, 2003, т. 1, с. 132). У цьому уявному козацькому товаристві він – серед побратимів, натомість самотньо поет себе почуває із сучасниками.

На разі переважно ми зверталися до поетичних творів Т. Шевченка раннього періоду. І якщо в ранній період ідеться про відсіч ворогові в минулому, то в другий період творчості, зокрема в період «трьох літ», це козацьке минуле Т. Шевченко осмислює у зв'язку з різними виявами загальноукраїнської розрухи свого часу, породженої поневоленням України Російською імперією («Розрита могила», 1843, «Чигрине, Чигрине...», 1844, та ін.). Один зі знакових творів періоду заслання, що увійшов до циклу «В казематі», «За байраком байрак», розповідає про козацьке минуле – неславне, сповнене внутрішніх кровопролиттів («По своїй по землі / Свою кров розлили / І зарізали брата...») (Шевченко, 2003, т. 2, с. 12). Як одна з чільних для подальшої творчості постає тема рекрутства, що її, на нашу думку, можна сприймати контрастно до теми козацтва: поема «Сова» (1844), «Рано-вранці новобранці...» (1847), поеми

«Москалева криниця» (1847), «Марина» (1848), «По улиці вітер віє...» (1848) та ін.

У текстах періоду заслання, звернутих до козаччини, мотив історичної слави відсутній («Іржавець» (1847), «Полякам» (1847), «Чернець» (1847), «Хустина» (1847), «У тієї Катерини...» (1848), «Ой чого ти почорніло...» (1848), «– Не хочу я женитися...» (1848), «Заступила чорна хмара...» (1848), «Нащо мені женитися?» (1849), «Буває, в неволі іноді згадаю» (1850)). А в поезії «Сон (Гори мої високії...)» поет говорить про зайвість цієї козацької слави народові – як селянської верстви, так і вищої: «Твої люде окрадені, / А панам лукавим... / Нащо здалась козацькая / Великая слава?!.» (Шевченко, 2003, т. 2, с. 40). Поетичний твір «Швачка» (1848), очевидно, найближче стоїть до раннього періоду творчості, однак описувані події розправи над ворогом Швачкою Т. Шевченко не трактує як козацьку славу. Проте Т. Шевченко послідовно послуговується епітетами «славний», «преславний» щодо запорожців та Запорожжя, як-от: балада «У тієї Катерини», історична поема «Заступила чорна хмара», вірші «Ой чого ти почорніло», «У неділеньку у святую», «Не хочу я женитися». В останній період творчості Т. Шевченко прямо до теми козаччини не звертається.

Тож якщо в ранній період творчості Т. Шевченко через різноманітні постаті – достовірні чи вигаданого Гамалії – являє цю козацьку славу, то в посланні «І мертвим, і живим...» (1845) періоду «трьох літ», не називаючи імен, яких незліченна кількість, Т. Шевченко (2003) звертається до всіх поколінь українців із закликом осмислити події минулого: «Прочитайте знову / Тую славу. Та читайте / Од слова до слова, / Не минайте ані титли, / Ніже тії коми, / Все розберіть...» (т. 1, с. 351). І на підставі цього осмислити власне рабське становище: «...спитайте / Тойді себе: що ми?.. / Чиї сини? Яких батьків? / Ким? за що закуті?..» (Шевченко, 2003, т. 1, с. 351). На переконання Т. Шевченка, лицарські нащадки зобов'язані бути спадкоємцями дідівської слави, моральних вартостей, бути продовжувачами у творенні України, адже від коштовного нетлінного спадку не відмовляються, і саме незнання, «окрадення» у знанні, славетного минулого є причиною ганебного невільництва.

Висновки. Аналізуючи мотив історичної слави в поетичній творчості Т. Шевченка, висновуємо, що, за Т. Шевченком, в історичному процесі слава – атрибут козацтва як дієвої сили в боротьбі з ворогами за оборону центральних для народу та України цінностей: волі, православної віри, цілісності українських земель. Водночас ця слава – набуток України, важливий як для сучасних Т. Шевченкові поколінь, так і для українців сьогодення та майбутності. Т. Шевченко переконаний, що дідівська слава є спадком прийдешніх поколінь, пізнати її означає позбутися луди, повернути собі те, у чому люди окрадені. Перефразовуючи поета, ця слава зобов'язує «лицарських синів» («І виріс я на чужині»), позбутися свого ярма неволі.

Мотив історичної – козацької – слави в різні періоди творчості Т. Шевченка виявляється неоднаково. Для ранньої його творчості притаманне поєд-

нання мотиву козацької слави з темою козаччини. Надалі – у період «трьох літ» – козацьке минуле у творчій свідомості Т. Шевченка пов'язане з різними виявами загальноукраїнської розрухи, зумовленої поневоленням України імперією; поет дошукується витоків цих руйнінських процесів; глибоким постає ціннісний контраст козацтва та Шевченкових сучасників. Провідне місце в контексті досліджуваного мотиву посідає послання «І мертвим, і живим...». У поезіях періоду заслання мотив історичної слави відсутній, а в останній період творчості Т. Шевченка прямо до теми козаччини не звертається.

ЛІТЕРАТУРА

- Барабаш Ю.** Історіософський вимір. *Тарас Шевченко: імператив України. Історіо- й націософська парадигма*. Київ : Києво-Могилянська академія, 2004. С. 48–80.
- Дзюба І.** Слава. *Барабаш Ю., Боронь О., Дзюба І. (та ін.). Темі і мотиви поезії Тараса Шевченка*. Київ : Наукова думка, 2008. С. 86–97.
- Маланюк Є.** До справжнього Шевченка. *Книга спостережень: статті про літературу*. Київ : Дніпро, 1997. С. 138–150.
- Смолій В., Степанков В.** Українська державна ідея XVII–XVIII століть : проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ : Альтернативи, 1997. 367 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/SmStUkrDerzh_1997/SmStUkrDerzh_1997.pdf (дата звернення: 22.04.2021).
- Стебельський Б.** Концепція слави у творчості Шевченка. *Ideї і творчість*. Торонто : Канадське наукове товариство, 1991. Т. 32. С. 183–194. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/7110/file.pdf> (дата звернення: 15.03.2021).
- Шевченко Т.** Повне зібрання творів : у 6 т. Т. 1. Поезія 1837–1847 / редкол. М.Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2003. 784 с.
- Шевченко Т.** Повне зібрання творів : у 6 т. Т. 2. Поезія 1847–1861 / редкол. М.Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2003. 784 с.

REFERENCES

- Barabash, Yu.** (2004). Istoriosofskyi vymir [Historiosophical dimension] *Taras Shevchenko : imperatyv Ukrainy. Istorio- y natsiosofska paradyhma – Taras Shevchenko: the imperative of Ukraine. Historical and nationalist paradigm* (pp. 48–80). Kyiv : Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiiia» [in Ukrainian].
- Dziuba, I.** (2008). Slava [Glory] *Barabash Yu., Boron O., Dziuba I. (ta in.). Temy i motyvy poezii Tarasa Shevchenka – Themes and motives of Taras Shevchenko's poetry* (pp. 86–97). Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].
- Malaniuk Ye.** Do spravzhnoho Shevchenka [To the real Shevchenko] *Knyha sposterezhen : staty pro literaturu – The book of observations : articles on literature* (pp. 138–150). Kyiv : Dnipro, 1997 [in Ukrainian].
- Smolii V., Stepankov V.,** (1997). *Ukrainska derzhavna ideia XVII–XVIII stolit: problemy formuvannia, evoliutsii, realizatsii [Ukrainian state idea of the XVIII–XVIII centuries : problems of formation, evolution, realization]* (p. 367). Kyiv : Alternatyvy. Retrieved April 22, 2021, from http://history.org.ua/LiberUA/SmStUkrDerzh_1997/SmStUkrDerzh_1997.pdf [in Ukrainian].
- Stebelskyi, B.** (1991). Kontseptsiiia slavy u tvorchosti Shevchenka [The concept of fame in the works of Shevchenko] *Ideї i tvorchist – Ideas and creativity* (pp. 183–194).

- Toronto : Kanadske naukove tovarystvo. Т. 32. Retrieved March 15, 2021, from <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/7110/file.pdf> [in Ukrainian].
- Shevchenko, T.** (2003). *Povne zibrannia tvoriv u 6 t. T. 1: Poeziia 1837–1847* [The complete collection of works in six volumes. Vol. 1 : Poetry of 1837–1847] (784 p.). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Shevchenko, T.** (2003). *Povne zibrannia tvoriv u 6 t. T. 2 : Poeziia 1847–1861* [The complete collection of works in six volumes. Vol. 2 : Poetry of 1847–1861] (784 p.). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].